

УДК 141.201:316.612

Т.М. КАМИШОВА, Л.А. КУЛИКОВА

СОЦІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА – ЛЮДИНОВИМІРНІСТЬ

Соціальна перспектива будується на антропоморфності суспільства. Людина й суспільство в певному розумінні є гомоморфними. Соціальна перспектива і на мікро-, і на макросоціальному рівнях обмежена, з одного боку, природними константами людини, з іншого – його соціальними константами, з третього – соціальним середовищем, початком (виникненням) і зникненням (трансформацією) соціальної цілісності. Історична соціальна перспектива визначається тим самим, але вже щодо такої макросоціальної цілісності, як держава, цивілізація, людство.

Ключові слова: соціальна перспектива, людиновимірність, гомоморфність, соціальна цілісність, соціоприродний простір, соціогенез, соціалізований індивід.

Питання про людину, її сутність та пов'язану з нею “соціальну перспективу” посідає центральне місце в сучасній світовій соціальній думці. І в цьому плані дуже своєчасним видається звернення до людиновимірності соціального. Суспільство знову й знову звертається до людини з давнім закликом “*nosce te ipsum*” – “пізнай самого себе”. Цей заклик у кожному випадку має свій зміст. Коли ми говоримо про людиновимірність “соціальної перспективи”, то маємо на увазі людину *не як її міру – еталон*, до чого звична вся соціально-наукова думка, а як *дименціональну* складову суспільства, що пронизує різною мірою *весь* його соціальний простір.

Метою статті є визначення соціального статусу людини як складової соціального простору, детермінація процесів з погляду творення суспільства й історії, її вплив на просторово-часові та якісні параметри суспільства.

Соціальна реальність, яка виступає як прояв своєїрідної цілісності взаємодії пізнавальної й перетворювальної активності суспільства, включає в себе істотну складову суспільного буття – людину. Людина – центр, сполучна ланка всіх компонентів “соціальної перспективи”, яку слід розглядати як антропосоціокультурний феномен, що детермінує зміну суспільства. У цьому випадку людина сама є тим соціоприродним простором, який уже своїм наявним буттям задає просторово-часові та якісні параметри суспільства. Тому в дослідженні людиновимірності “соціальної перспективи” неминуче постає питання: яким чином і в якій формі універсум людини визначає “соціальну перспективу”?

Для соціальних наук загалом і для соціології зокрема цікавим постає питання про людину в її соціальній перспективі, її виникнення, її розвиток і її майбутнє – це питання про “людську екзистенцію”. Одна з найцікавіших і далеко не найзрозуміліших проблем – це пошук базисних початків

людини, що визначають перспективи історії. Ставлячи питання про своє місце в світі й намагаючись дати відповіді, людина відчувала, як пише М. Шелер, що “актуальне буття її духу й особистості перевершує навіть форми буття цього світу в просторі та часі” [1]. М. Шелер робить висновок, що людина, ставлячи ці питання, неминуче виходить на ідею абсолюту, ідею Бога. Але М. Шелер припускає, що, порушуючи ці питання, людина може вийти й виходить (рано чи пізно) на ідею абсолюту, але в іпостасі людини, як буття “надмірного”, “нескінченного” та абсолютного”. Звичайно, ця абсолютизація в історії суспільства представлена різними ступенями, тобто вона все-таки неповна і в різних формах, наприклад, у світогляді доби Відродження й філософії Нового часу. У кожному випадку представники цих двох висновків по-своєму трактували роль людини в історії. Одні вважали (і вважають) тільки її творцем історії, інші, навпаки, продуктом історії.

У дійсності людина виступає як початок і вектор історії не тільки в діахронному плані, а й у синхронному, будучи детермінантою постійного породження суспільства як процесу і руху, процесу постійного, завжди неповного і, на жаль, неминучого, за К. Марксом, “повернення людини до самої себе”. “Аутогенез одиничного, – зазначає Г. Ромбах, – має сенс у соціогенезі цілого. Але так само і навпаки: соціогенез соціальної освіти досягається тільки через аутогенез індивідуумів” [2]. Саме в такій постановці проблеми ми припускаємо аналіз соціальної перспективи в її людиновимірності.

Ця комплексність пов’язана, по-перше, з родовими характеристиками людини як частини природи й взаємодіє з нею за біологічними законами; по-друге, з соціальними характеристиками людини як частини суспільства, коли соціалізований індивід, тобто продукт суспільства, вступає у відносини із цим суспільством, відповідно до соціальних закономірностей.

Насамперед, зауважимо, що людиновимірність соціальної перспективи пов’язана з розумінням людини як її *центральної детермінанти*, що визначила й визначає основні ключові характеристики суспільства. У традиційній свідомості наведена в цьому формулюванні теза не викликає заперечень. Люди звикли вважати людину свідомим початком, конструюють образ суспільства згідно зі своїми цілями, навіть незважаючи на факти, що постійно спростовують такий погляд. Проте в цьому випадку людину слід розуміти, насамперед, як феномен, що визначає характер суспільства і його перспективу вже фактом свого існування як комплексу соціоприродних якостей. У цьому комплексі істотну роль відіграє біологічна складова людини, яка своєю даністю визначає як основні структурні форми суспільства, так і форми поточної динаміки соціальної перспективи. “Не потрібно особливих наукових знань, – зазначав Д. Лукач, – щоб бути завжди впевненим у тому, що людина безпосередньо і, в кінцевому підсумку, невід’ємно належить до біологічної сфери буття, що її існування, її походження, протягом її життя і її кінець укорінюються найбільш широким і

фундаментальним чином у цьому виді буття. Безпосередньо очевидним слід вважати й те, що біологічно детерміновані способи буття переважають постійне співіснування з неорганічною природою в усіх своїх життєвих проявах, як внутрішніх, так і зовнішніх, однак і розвиток суспільного буття також неможливий без безперервної взаємодії із цією сферою” [6]. Яким же чином людина виступає у вигляді своєрідного генотипу, що визначає структурованість суспільства? Чи можемо ми говорити, що людське суспільство таке, якою є людина у своїй біоорганізованій іпостасі?

Для відповіді на порушені питання можна звернутися до біологічних потреб людини. Потреба в їжі спочатку визначила економіко-соціальну або виробничо-економічну структуру суспільства. Саме на цій основі стали виникати галузеві сфери економічної діяльності людини: сільське господарство з рослинництвом і тваринництвом. Далі виникали галузі з переробки сільгосппродукції. Все це логічним чином породжувало (і породжує) інші соціальні утворення, пов’язані із зазначеними видами діяльності: етнокультурні, територіальні спільноти, соціальні професійні групи тощо.

Одна зі сторін детермінації суспільства стосується впливу біопсихоприродних властивостей людини на її поведінку та характер суспільних відносин. Той факт, що соціальне в людині виникло на основі біологічного, не заперечує ніхто. Водночас саме біологічне не зменшується, не набуває редуційованої форми в людині, як вважають деякі автори, а існує в ньому завжди саме як біологічне. Тому вважаємо, що доти, поки в людині існують у незмінному вигляді закладені природою інстинкти та психофізіологічні механізми, людська природа в її біологічній іпостасі практично незмінна. Отже, незмінним буде й вплив цієї природи на соціальну перспективу. На питання, чи змінилася природа людини протягом декількох тисячоліть історії, чи людина залишилася у своїй сутності незмінною, дається відповідь, що немає фактів, які свідчили б про перетворення людини. Всі зміни можна розуміти як процес відбору в межах уже існуючого [6].

Зрозуміло, людина – не тільки біологічний феномен. І ніколи не слід нехтувати біологічною складовою людини. Але, якщо поведінка тварини прямо пов’язана з реакцією на подразнення й предмети навколишнього світу, то в людини ця реакція опосередкована моделями свідомості, “світом символів” (Л. фон Берталанфі). Для соціальних наук становить інтерес дослідження факту існування соціальних форм поведінки як перетворених (переведених) форм біологічного. Цілком можливо, сама людина в майбутньому змінить ці механізми за допомогою генетичних чи інших технологій. На жаль, у науці поки немає аналізу наслідків таких змін. Лише наукова фантастика С. Лема дає нам приклад моделі суспільства, в якому люди й навіть звірі звільнені від інстинкту агресивності – “бетризовані”. Але суспільство при цьому ніби “застигає”, не розвивається. Чи не платимо ми за динаміку нашого суспільства дикими наслідками на-

шої агресивності? Мабуть, К. Лоренц у чомусь правий, стверджуючи, як пише Е. Фромм, “що без бійцівського азарту (цього автономного людського інстинкту)” були б “неможливими ні наука, ні мистецтво, ні будь-які інші грандіозні людські звершення” [7]. Однак, механізм цієї агресивності не такий, як розуміє сам К. Лоренц (не “зовнішня небезпека”). Швидше, тут ми маємо справу з “агресією” іншого роду, як “агресією”, “посяганням” на усталені рутинні наукові концепції, погляди, до речі, і *людей* – їх носіїв, на звичні форми та жанри мистецтва тощо. Елемент “агресивної” (у цьому сенсі) волі тут є необхідною умовою розвитку науки, мистецтва. Але, на жаль, і ця форма агресивності є “*токсичною*” й заражає собою всю сферу людських відносин.

Цей механізм переведення природно-інстинктивного в соціально-поведінковий досліджував З. Фрейд. Проте він звернув увагу на вплив тільки статевого інстинкту на досить широкий спектр соціальної поведінки взагалі, тоді як ще один, більш сильний, інстинкт – самозбереження вельми істотно детермінує людську поведінку та все суспільство. Інстинкт самозбереження в безпосередній дії забезпечує виживання біологічного організму, коли людина відчуває або бачить певну небезпеку. Механізм цього інстинкту формувався під впливом природного середовища. Сучасна людина одночасно живе і в природному, і в соціальному середовищі. Коли вона бачить або відчуває певну небезпеку для себе з боку соціального середовища, небезпеку соціальної якості (загроза статусу, владі, авторитету), перед нею стоїть завдання не біологічного, а соціального виживання, про що багато пише сучасна українська соціологія.

Тут у захисний поведінковий механізм людини включаються не тільки регулятори соціальної якості (мораль, право, цінності), а й біологічної, інстинктивної. Очевидно, що людина відчуває небезпеку не тільки для своєї соціальної складової, але водночас і біологічної. В екстремальних ситуаціях, як соціальної, так і біологічної загрози інстинктивний механізм може виявитися найбільш повно.

З підходом до людини як єдності біологічного й соціального згодні майже всі дослідники. Однак цілісність людини, як істоти біосоціальної не виключає існування в ній цих двох просторів-часів (біологічного та соціального). Звідси й проблеми їх узгодження та гармонізації. Якщо поставити за мету визначення онтологічного статусу людини, ми неминуче натрапимо на відсутність адекватного об’єкта єдиного категоріально-теоретичного інструментарія. Зазвичай у таких випадках виходять на міркування типу: “з одного боку”, “з іншого боку...”. Але біологічне й соціальне в людині взаємозумовлені в її екзистенції. Правий був Е. Фромм, коли стверджував: “Ми звертаємося до реальних умов існування реальної живої людини, тож поняття “сутність” кожного індивіда збігається з поняттям “екзистенція” (існування) роду... Ми замінюємо фрейдівський фізіологічний принцип пояснення людських пристрастей на еволюційний

соціобіологічний принцип історизму“ [8, с. 24]. У механізмах адаптації людини до зовнішнього середовища велике значення мають внутрішні генетично задані механізми. Біологічний простір людини дає змогу говорити про майже абсолютну зумовленість долі людини, у всякому разі значних її сторін та етапів, а нерідко окремих соціальних подій і ситуацій. Вікові періоди – це одночасно й періоди соціального становлення людини. Біофізіологічні характеристики людини визначають її гарну або погану адаптивність до ситуацій у суспільному середовищі. Різні здоров'я, фізична сила, визначають різні соціальні реакції людей. Біологічне в людині не протистоїть суспільному, лишаючись одним з важливих конструктивних елементів соціального. Якщо ми будемо розглядати зворотний вплив – соціального в людині на біологічне, то зауважимо соціалізацію, “олюднення” й облагороджування суто біологічних процесів і актів. Ті самі інстинкти стали біологічною основою у формуванні культурно-мистецького та морально-цілісного простору, що демонструє відносини статей, співпрацю людей з різними цілями та інтересами, виконання фізіологічних актів (наприклад, прийняття і приготування їжі) у вищих моральних, естетичних формах і олюднених умовах, які задаються нормами суспільства.

Соціальне в людині є також важливим елементом детермінації соціальної перспективи. Релігія, мораль, звичаї, традиції, правові закони (право), різні соціальні потреби є складовими тієї “паралелограми сил” (Ф. Енгельс), який формує результуючу – “суспільство”.

Слід зауважити, що наше звернення в цій статті до проблеми відносин соціального та природно-онтологічного в людині переслідує конкретну мету: показати складові єдиного простору людини як однієї з найважливіших детермінант соціальної перспективи. У цьому випадку людина становить інтерес як *константа констант* суспільства. Говорячи про змінюваність людини, К. Ясперс писав: “Всі зміни можна швидше зрозуміти, як процес відбору в межах уже існуючого... Виявляється, що в різних умовах, в результаті мінливого характеру відбору одна й та сама сутність відкриває ті чи інші властиві їй аспекти” [6, с. 225]. Поряд з усіма можливими змінами ця константа визначає те незмінне й постійне в історичному розвитку, що можна назвати “рамками” або межами та обмеженнями, за які якщо й можна вийти в масштабах усього суспільства (не у вигляді дуже рідкісних винятків), то тільки якісно змінивши ці біологічні, психологічні та соціальні “постійні”.

Головний відмінний критерій людини – розум. У розумі найбільш чітко дає про себе знати єдність біологічного й соціального: біологічний субстрат мозку з нейрофізіологічною та регулятивно-управлінською соціальними функціями. Академік М.М. Амосов, проводячи дослідження, пов'язані з моделюванням розуму, дав характеристики розуму людини не тільки з погляду можливого його потенціалу, а і його меж та обмежень. “Практично всі універсальні розуми, – пише він, – діючи в складному і

мінливому середовищі, діють лише відносно розумно. Це пояснюється їх трьома вадами:

1. Обмеженість: моделі розуму завжди простіші середовища. Для компенсації потрібно багато моделей різної узагальненості.

2. Суб'єктивність: всі етапи ФА (функціональних актів. – Т.К.) ідуть під управлінням критеріїв-почуттів-потреб. Але вони самі по собі суперечливі, мінливі й тому спотворюють активність моделей, що взаємодіють. Звідси похибки. виправити їх частково можна повторним розглядом об'єктів при зміненому стані почуттів.

3. Захопленість: одностороннє тренування, творчість при деяких впливах можуть змінити співвідношення критеріїв, спотворити реальність і власну активність моделей аж до втрати адекватності ФА, до патології.

У чому виявляється детермінація суспільства з урахуванням меж та обмежень розумної компоненти людини? Наведемо приклади. По-перше, три названі вище обмеження детермінують усі історично сформовані в суспільстві колегіальні форми керівництва та управління, що являють собою компенсацію цих недоліків у вигляді управлінських і державних структур, починаючи від ради роду та закінчуючи сучасними адміністративними структурами й парламентами. По-друге, фрагментарність сприйняття та пам'яті розуму ініціювали й продовжують ініціювати “зовнішні” форми пам'яті суспільства: друковані тексти (писемність), зображення, науку, літературу, мистецтво. “Збереження та передача інформації, – зазначає В.А. Колеватов, – може здійснюватися за допомогою різних засобів. У розвитку суспільства й людини склалися способи та засоби реалізації цієї функції, що носять гетерогенний характер, – оброблені людиною предмети, а також жести, звукова мова, зображення, імітація дій і інші форми “соціального спадкування” [10].

Однак обмеження розуму важливі і з погляду детермінації поведінки людини та їх врахуванні в різних видах діяльності. Сучасний економіст Г. Саймон писав: “Поняття обмеженої раціональності є вихідною точкою для економічної теорії, присвяченої дослідженню несправедливо ігнорованих областей; при цьому не заперечуються ті досягнення класичної теорії, які мають достатню емпіричну базу. У той час, як неокласична теорія виходить з дуже невеликого, але потужного набору емпіричних припущень про поведінку (припущення про максимізацію суб'єктивно очікуваної корисності), теорії, що спираються на поняття обмеженої раціональності, вимагають ширших емпіричних припущень, а звідси й більш широких спостережень за реальною поведінкою людини, пов'язаної з прийняттям рішень [11].

Висновки. Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що соціальна перспектива будується на антропоморфності суспільства. Людина й суспільство в певному розумінні є гомоморфними. Історична соціальна перспектива визначається тим самим, але вже щодо такої макросоціальної цілісності, як держава, цивілізація, людство.

Вважаємо, що обговорення проблеми соціальної перспективи у зв'язку з проблемою характеру та сили людського впливу на суспільство має бути тісно пов'язане з проблемою меж і обмежень у людині. Саме межі людських можливостей створюють ситуації підвищеного ризику не тільки в управлінні технологічними системами (Чорнобиль), а й соціальними, економічними та державно-адміністративними системами. Однак не меншою мірою проблема соціальної перспективи повинна бути пов'язана з біологічною складовою. Але реальність така, що й межі актуального соціального, якщо такі виникнуть, визначаються в кінцевому підсумку й біологічним у людині. “Моє майбутнє є виявлення моїх властивостей, і майбутнє людства – виявлення його властивостей. Історичний хід – його справа, і історична причина – воно саме. Ігнорувати ці факти, що б'ють в очі своєю реальною правдою і замінювати їх очевидність якимось невловимим і зумовленим “нестиккуванням” – воістину мати очі і не бачити, мати вуха і не чути” [4, с. 521]. Стурбованість соціолога спонукає нас не тільки пасивно прийняти парадигму “соціальних меж і обмежень”, а й поставити завдання дослідження та освоєння складних технологій їх компенсації й елімінування, не порушуючи та не руйнуючи базисні рамки феномену *Homo sapiens*, бо вихід за ці рамки означатиме прощання з *Людиною* і зустріч з нелюдиною.

Список використаної літератури

1. Амосов М.М. Мій світогляд / М.М. Амосов // Питання філософії. – 1992. – № 6. – С. 55.
2. Булатов М.О. Філософія ноосфери: філософський зміст і сучасний смисл феномена ноосфери / М.О. Булатов, К.С. Малеев, В.П. Загороднюк, Л.А. Солонько. – К. : Наукова думка, 1995. – 149 с.
3. Гидденс Е. Элементы теории структуризации / Е. Гидденс // Современная социальная теория. Бурдье, Гидденс, Габермас. – М., 1995. – С. 70.
4. Добронравова І.С. Філософія науки і синергетика освіти / І.С. Добронравова // Вища освіта України. – 2003. – № 2. – С. 7–12.
5. Колеватов В.А. Социальная память и сознание / В.А. Колеватов. – М., 1984. – С. 74.
6. Лукач Д. К онтологии общественного бытия. Прологомены / Д. Лукач. – М., 1991. – С. 36.
7. Саймон Г. Методологические основания экономики / Г. Саймон // Системные исследования. Методологические проблемы : ежегодник. 1989–1990. – М., 1991. – С. 93.
8. Сорокин П. О так называемых факторах социальной эволюции / П. Сорокин / Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 523.
9. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
10. Філософія: Світ людини / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.
11. Фромм Е. Анатомия человеческой деструктивности / Е. Фромм. – М., 1994. – С. 21.
12. Шелер М. Положение человека в космосе / М. Шелер // Проблема человека в западной философии. – М., 1998. – С. 90.

13. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М., 1994. – С. 254–255.

14. Rombach H. Phaenomenologie des sozialen Lebens. Grundzeuge einer Phaenomenologischen Soziologie. Freiburg / H. Rombach. – Munchen, 1994. – S. 28.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2013.

Камышова Т.Н., Куликова Л.А. Социальная перспектива – человеческое измерение

Социальная перспектива строится на антропоморфности общества. Человек и общество в определенном смысле гомоморфны. Социальная перспектива и на микро- и на макросоциальном уровнях ограничена, с одной стороны, природными константами человека, с другой – его социальными константами, с третьей – социальной средой, началом (возникновением) и исчезновением (трансформацией) социальных целостностей. Историческая социальная перспектива определяется тем же, но уже относительно таких макросоциальных целостностей, как государства, цивилизации, человечество.

Ключевые слова: *социальная перспектива, человеческое измерение, гомоморфность, социальная целостность, социоприродное пространство, социогенез, социализованный индивид.*

Kamyshova T., Kulikova L. Social perspective is the human dimension

We believe that the discussion of social perspective in connection with the problem of the nature and strength of the human impact on society should be closely linked with the problem of the limits and restrictions in a man. Sociologist's concerns urges us not only to take passively paradigm of "social limits and limitations", but also put the problem of research and development of sophisticated technology and elimination of compensation, without prejudice and without destroying the basic framework of the phenomenon of Homo sapiens, for going beyond these limits will mean parting with a man and meeting with no man.

Key words: *social perspective, the human dimension, homomorphism, social integrity, social and natural space sociogenesis, a socialized individual.*